

door de Watergeuzen (geen toeval, die datum!) deed hij het eerste nummer verschijnen van een eigen politiek dagblad, *De Standaard*.¹ Zeven jaar later werd hij bij acclamatie tot eerste voorzitter gekozen van het Centraal Comité van Anti-Revolutionaire Kiesverenigingen. Het eerste artikel van het ontworpen beginselprogramma verklaarde trots en, mag men zeggen, niet zonder een zelfingenomenheid die anderen prikkelde: 'De Anti-Revolutionaire of Christelijk-Historische richting vertegenwoordigt voorzoveel ons land aangaat, de grondtoon van ons volkskarakter, gelijk dit, door Oranje geleid, onder invloed der Hervorming, omstreeks 1572' (weer dit jaartal!) 'zijn stempel ontving, en wenst dit, overeenkomstig de gewijzigde volkstoestand in een vorm die aan de behoeften van onze tijd voldoet, te ontwikkelen.'

'De Anti-Revolutionaire of Christelijk-Historische richting' – lang bleven die twee begrippen, lang bleven Kuyper en de Savornin Lohman niet samengaan. Hen verenigde vóór alles de strijd voor de erkenning van het bijzonder lager onderwijs, in twee onderwijs-wetten (1857, 1878) deerlijk miskend (wij komen op die schoolstrijd in een volgend deel nog terug); hen scheidde een verschillende visie op 'het sociale vraagstuk', waarvoor de aristocraat de Savornin Lohman, liberaal in zijn economisch denken, weinig belangstelling had; hen scheidde de godsdienstige strijdbaarheid van de anti-revolutionaire leider die, gesterkt door de oprichting van een eigen universiteit, de Vrije (1880), eerst binnen, spoedig naast – en in tegenstelling tot! – de Hervormde Kerk een kerkelijke richting vestigde welke van genootschap van 'klagenden' (de Doleantie) zich in 1892 tot de Gereformeerde kerken in Nederland constitueerde; dat laatste samen met een deel van de Afscheidenen die in de jaren '30 en '40 in opstand gekomen waren tegen de geestesgesteldheid der Hervormde Kerk – een ander deel bleef als Christelijke Gereformeerde Kerken na 1892 een eigen pad volgen. Eerst in de Duitse bezettingstijd zouden de twee paden in het kerkelijk verzet een tijdlang parallel gaan.

Lohman was een vooraanstaand lidmaat der Gereformeerde kerken geworden, maar Kuyper was hem te rechtlijnig en te heerszuchtig. 'De 'mannen van hoge komaf' en de 'miljonairs' mochten, wat Kuyper betreft, in de beléte der partij blijven wonen, maar de huisorde stelde hij vast. De genoemden gaven de voorkeur aan verhuizing.'² Zo kwam het in 1909 tot oprichting van de Christelijk-Historische Unie – Unie van Lohmans hoofdzakelijk gereformeerde Vrije Anti-Revolutionairen met hervormde Christe-

¹ A.v., p. 70–72. ² Jan Romein: 'Abraham Kuyper', in *Erflaters van onze beschaving*, p. 768.